

Usmena književnost u nastavi

[HTTPS://DOI.ORG/10.17234/9789533793467.14](https://doi.org/10.17234/9789533793467.14)

EVELINA
RUDAN

U razdoblju kada se hrvatski uvodi kao predmet u škole, od 50-ih godina 19. stoljeća, usmena književnost u kulturi ima prilično visok status, a zasade su toga statusa i romantičarske, i narodnointegracijske, i jezičnoutvrđiteljske, i emancipatorske. Taj će se status svakako prelijevati i u nastavu hrvatskoga. S jedne strane taj se status vidi već i u uređivačkim politikama najeminentnijih časopisa iliraca (*Danica*, *Kolo*) i njihovih agilnih urednika Gaja i Vraza, od kojih prvi stranice *Danice* otvara i za objavljivanje usmenih pjesama i za književnoteorijske tekstove o prirodi narodne i umjetne poezije, drugi i za objavu usmenih tekstova, ali i za prikaze već objavljenih zbirki usmene poezije. Pritom su i jedan i drugi i sami aktivni zapisivači “usmenoga blaga”, Vraz i intenzivni zagovornik upravo estetske dimenzije usmenih tekstova, kojima prednost daje čak i u usporedbi s iznimno cijenjenom dubrovačkom pisanom književnošću. Poveznicu iliraca s usmenom književnošću isticat će kasnije i udžbenici, pa tako Petračićeva *Hrvatska čitanka za više razrede srednjih škola* (u redakciji F. Milera iz 1908) ilirsko buđenje mladih, a kasnije najznamenitijih iliraca dovodi u vezu upravo s čitanjem usmenih pjesama i Kačića, koji im služe i kao vježbe iz štokavštine: “U isto vrijeme eto i u Gracu kolo mladih Hrvata

— među njima Demeter, Kurelac i Gaj — koji čitaju narodne pjesme i Kačića, a kajkavci toga kola revno se uče štokavskome govoru”. Pozivima na prikupljanje usmenoga blaga (Vrhovčeva latinska okružnica iz 1813, ponovljena u prijevodu na stranicama *Danice* iz 1837, zatim Poziv Matice hrvatske iz 1877, Radićeva *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu*, 1897) razvijala se iznimna zapisivačka aktivnost, a među važnijim zapisivačima osim svećenika bili su upravo učitelji. I pritom bi bilo posve nerealno misliti da ono o čemu su nastojali u svom radu i što su smatrali važnim u svom cjelokupnom djelovanju ne bi našlo odjeka i u njihovu školskom djelovanju među đacima ili među profesorima kojima su bili nadređeni. To možda najbolje oprimjeruje djelovanje Mijata Stojanovića, koji je istodobno bio i vrlo agilan i zauzet zapisivač usmene književnosti, ali i učitelj koji je učiteljevao u Slavoniji i Srijemu, nastavnik preparandije i kasnije školski nadzorNIK u Karlovcu, Ogulinu, Gospiću i Slunju, te k tome i jedan od osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Osim tog širokog djelovanja čak će i prva ozbiljnija književnoteorijska i stilistička knjiga u začecima tuzemne znanosti o književnosti svoj teorijski i analitički aparat uspostaviti upravo na primjerima usmene književnosti (*Figure u našem*

HRVATSKA ČITANKA ZA VIŠE RAZREDE SREDNJIH ŠKOLA

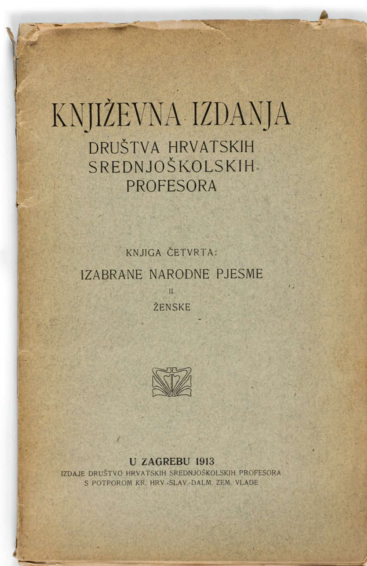
O cijelome sastavu epske pjesme treba znati, da ona uvijek ostaje veličajno jednostavna. Prebira sve osjećaje i strasti ljudske, ali bez deklamacije umjetničkoga pjesništva. U njoj se život duše očituje manje riječima nego radnjom, kratkom se besjedom crtaju misli, čuvstva i situacije, i kraj sve epske opširnosti ona ljubi kratki, izraziti dijalog. Ovo su krasote, koje slabo kada dostigne pjesma umjetnica.

—
F. Petračić (prir. F. Ž. Miler), 1908.

narodnom pjesništvu Luke Zime, 1880). Zapravo koliko god to moglo paradoksalno zvučati, usmena je književnost u bitnome poslužila upravo opismenjavanju različitoga tipa: i onom stvarnom, ali i čitateljskom, jezičnom, književnoestetskom, književnoteorijskom, a pospješila je i uvjerljivost nagovora na štokavsku osnovicu u širim slojevima koje je za to već dijelom bila pripremila Kačićeva pjesmarica, koja je zbog uspješnih usmenoknjiževnih poetičkih posudbi odavno već bila prešla u oralnu transmisiju i u čakavskim krajevima, dok štokavske i nije trebalo previše nagovarati. To će se opismenjavanje u hrvatskoj kulturi dogoditi dva puta, jednom u elitnom i izabranom društvu s razlozima koji su navedeni u prvoj rečenici ovoga teksta, u drugoj polovici 19. stoljeća, a čiji će se dosezi u školstvu prelijevati negdje sve do četrdesetih godina 20. stoljeća, a drugi put u širokim slojevima nakon 1945. (o čemu je više pisala T. Perić-Polonijo 1983). Oba puta, uz sve druge razloge, i zato što je to bilo najprijemčivije onima koje je trebalo poučavati, jer je uključivalo tip naviknutosti na estetsko koji je već postojao, a nova znanja i iskustva uspješnije se cijepa na onu podlogu koja postoji i s kojom učenici mogu uspostaviti i neku emocionalnu i iskustvenu vezu. No taj se interes nije zadržavao samo na pedagoškoj iskoristivosti,

na tekstovima usmene književnosti koji su u udžbenicima i čitankama bili zastupljeni u većoj ili manjoj mjeri sve od *Ilirske čitanke* (v. ovdje Dukić), nego u tome razdoblju i u iznimnoj teorijskoj potkovanosti i razumijevanju načina funkcioniranja usmene književnosti, kakvi se u kasnijim školskim razdobljima na razini udžbenika i programa iz različitih razloga više neće ponoviti. Zapravo moglo bi se reći da se barem nekim redakcijama Petračićeve *Čitanke* ne može prigovoriti ono što će kasniji istraživači usmene književnosti i načina njezine zastupljenosti u školskim programima i udžbenicima (Bošković-Stulli 1971, Perić-Polonijo 1983, Marks 1987, a dijelom i Kos Lajtman 2008) uočavati kao neke od bolnih točaka udžbeničkog i programskog predstavljanja usmene književnosti u drugoj polovici 20. stoljeća, a dijelom i kasnije: neusklađenost novih znanstvenih spoznaja i njihova neaktualnost, usmjerenost na didaktičnu upotrebu, nerijetko i loš izbor primjera, izostanak naglasaka na estetsko i usmjerenost gotovo isključivo na didaktično i idejno, nerijetko i neprimjeren metodički aparat, a tome se mogu dodati i najčešće neprecizan kategorijski aparat, terminološke netočnosti, izostanak svijesti o izvedbenim aspektima usmene književnosti, o intertekstualnim i intermedijalnim vezama sa starijom, ali i najsuvremenijom književnošću. U najnovijem razdoblju to je svakako i izostanak dobre prilike da se priča o usmenoj književnosti cijepi na ono što je učenicima blisko i što ih okružuje poput oblika tzv. nove ili tercijarne usmenosti u digitalnome okruženju ili pak mogućnosti da se kreće od onih usmenih oblika čiji su proizvođači i prenositelji i sami učenici (poput viceva, na što se upozoravalo već i u 80-im godinama 20. stoljeća), a ne od izlisanog i istrošenog toposa o prenošenju s koljena na koljeno. Kad je dakle riječ o drugoj polovici 20. stoljeća, sve je vidljivije prilično udžbeničko kaskanje za suvremenim znanstvenim spoznajama o usmenoj književnosti pa gdje gdje čak i njihovo ozbiljno snižavanje ili pak inzistiranje na samo jednom tipu usmenog izraza, pritom usmjerenom integracijskome, onome tipu koji je, vjerojatno i takvim udžbenicima zamorenog Zvonimira Baloga potaknuo na zgodan polemički intertekstualni odgovor u pjesmi "Antiepika": "kad je musa kesedžija / uhvatio kraljevića marka / mu se kesa omusila / i šta ima tu više / da se pjeva". Da se ima i može, lucidno i ludički odgovarat će, nenamjerno naravno, svježe objavljeni roman Želimira Periša *Mladenka Kostonoga*, a prije toga i različite posudbe, igre i interferencije u rasponu od Azrinih izvođenja usmenih lirskih pjesama preko Buldožerove "Smrti Morisona Džima", ili u pisanoj književnosti od Kaštelana preko Slamniga do Gudelja, što će udžbenička i programska uporišta nekako mimoilaziti.

U određenom sumarnom pregledu moglo bi se reći da su "naši stari" sastavljači programa i udžbenika bili

Književna izdanja društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, knjiga četvrta: Izabrane narodne pjesme II, prir. N. Andrić, Zagreb, 1913.

puno moderniji od “naših mladih”, odnosno da je usklađenost znanstvenih spoznaja o usmenoj književnosti na prijelazu 19. u 20. stoljeće bila posve u skladu s tadašnjim spoznajama o usmenoj književnosti (npr. uvidi u migracijsko-mitološku teoriju nastanka usmenih priča), a kad ih i anticipirala. Ono što se naprimjer u Petračićevoj *Čitanci* iz 1908. navodi o značajkama usmenosti i usredotočenosti na akciju, a ne na refleksiju, ideja je koju će kasnije u svjetskim razmjerima proslaviti W. Ong; ideja da se o usmenoj književnosti ne može govoriti bez svijesti i o njezinim izvedbenim aspektima (koju će poslije razviti američki folklorist A. Dundes, 1964) ovdje već ima neke svoje protoelemente, barem u svijesti da se versifikacijska raznorodnost usmenih lirskih pjesama tumači i izvedbenim njezinim aspektima, utjecajem melodije itd.; ideja da kad govorimo u usmenoj književnosti ne govorimo samo o usmenoknjiževnim oblicima nego i o pisanoj književnosti s kojom je ona na različite načine interferirala (ideja kojoj će kasnije hrvatski filolog J. Kekez posvetiti gotovo cijeli svoj istraživački rad). Gotovo sve to, naravno rječnikom svoga vremena, istaknut će Petračićeva *Čitanka*, pri čemu ona već tada uz pojmove narodna pjesma, narodna knjiga, koristi i pojam usmena pjesma (vidljivo računajući i s ontološkim i transmisijским razlozima naziva), dok će čak i duboko u 20. pa i u 21. stoljeće, unatoč svim teorijskim radovima, udžbenička literatura i dalje govoriti o narodnim pjesama, narodnim bajkama itd. (usp. nazive i primjere u Kos Lajtman 2008). Uz to u toj se *čitanci* u poglavlju *Narodna pjesma*, čiji se smještaj na početku 19. stoljeća alibira upravo znanstvenim i kulturnim interesom 19. stoljeća, tj. interesom “romantičke škole” za usmenu književnost, kao i korišću što ga je ona imala za ilirsku ideju,

objašnjavaju: pojmovi vezani za usmene oblike, teorijska utemeljenja različitih kategorija, klasifikacije lirskih i epskih pjesama i usmenih pripovijetki, poslovice i zagonetke; upućuje se na prežitke pretkršćanskih, mitskih motiva i njihove kombinacije s kasnijim kršćanskim slojevima, načine transmisije i jezičnih izmjena u aktualizacijama usmenoknjiževnih oblika, versifikacijske i stilske specifičnosti, obilježja epske tehnike, značenje prikupljačkog rada Vuka Stefanovića Karadžića (čiji će rad istaknuti i *Ilirska čitanka*), ali i gotovo svi važniji tragovi usmene književnosti u hrvatskoj tradiciji prije 19. stoljeća, kao i prikupljački rad potaknut angažmanom iliraca, a uspostavlja se i estetska i recepcijska hijerarhija (u prvoj prevagu odnosi lirska poezija, u drugoj epska). Pritom primjeri uključenih pjesama slijede određenu jezičnu demokratičnost, oblici su u čakavskim, kajkavskim i štokavskim govorima (u kasnijim razdobljima postajat će demokratičnost sve manja, najčešće u korist štokavskih primjera i najviše na štetu kajkavskih). O zastupljenosti usmenoknjiževnih oblika u udžbenicima i programima nakon 1945. do osamdesetih i kasnije već je pisano pa ovdje samo treba uputiti na to da se o zastupljenosti svih oblika, popisu primjera u svim tada postojećim udžbenicima i čitankama, metodičkom aparatu, idejama vodiljama zastupljenosti, (ne)usklađenosti s proklamiranim idejama, prevagama pojedinih tematika iscrpno može naći u radu T. Perić-Polonijo (1985), kad je riječ o usmenim pričama i načinima njihove rijetko adekvatne prezentacije, u Lj. Marks (1987), a kad je riječ o zastupljenosti usmene književnosti u udžbenicima u prvom desetljeću 21. stoljeća iz perspektive funkcija interferencija, u A. Kos Lajtman (2008).